

ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ДОВГОПОЛА КАТЕРИНА СТАНІСЛАВІВНА

УДК 159.922.761-056.262:159.947.3

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМОКОНТРОЛЮ
У СЛПІХ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

19.00.08 – спеціальна психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті спеціальної педагогіки НАПН України.

Науковий керівник кандидат психологічних наук, професор
Синьова Євгенія Павлівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, кафедра
тифлопедагогіки, завідувач.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Хохліна Олена Петрівна,
Національна академія внутрішніх справ,
кафедра психологічних дисциплін, завідувач;

кандидат педагогічних наук, доцент
Дегтяренко Тетяна Миколаївна,
Сумський державний педагогічний
Університет імені А. С. Макаренка,
кафедра корекційної педагогіки і спеціальної
психології, викладач.

Захист відбудеться “19” квітня 2011р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.450.01 в Інституті спеціальної педагогіки НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9)
Автореферат розіслано “19” березня 2011р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. М. Таранченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Мета спеціальної освіти сліпих дітей полягає у формуванні високоосвіченої, гармонійно розвинутої, адаптованої особистості, здатної жити самостійним, повним життям. У Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ сторіччя) наголошується, що така особистість залучена до соціальних відносин, вміє налагоджувати та підтримувати міжособистісні стосунки, прагне до особистісної та професійної самореалізації. Така самореалізація може відбуватися різними шляхами, але в будь-якому випадку передбачається, що людина здатна контролювати свою діяльність та поведінку.

Значення оволодіння контролем, перетворення його в самоконтроль зростає у зв’язку з тим, що він є однією з функціональних ланок процесу саморегуляції. Від міри досконалості процесів саморегуляції залежить успішність, точність виконання дій, а також прояв можливостей і здатностей особистості. Рівень саморегуляції діяльності безпосередньо залежить від сформованості дій самоконтролю.

Порушення зору, впливаючи на розвиток саморегуляції діяльності, призводить до зниження рівня самостійності, в тому числі і самоконтролю, що, відповідно, зумовлює пізнавальну пасивність сліпих дітей, вербалізм знань, особливості емоційно-вольової сфери особистості тощо. Відтак, корекційна спрямованість навчання і виховання, конкретизація шляхів і засобів корекції недоліків особистісного розвитку у дітей з важкими порушеннями зору є вкрай необхідною. Виникає потреба теоретичного та експериментального дослідження особливостей формування самоконтролю діяльності у незрячих учнів.

Особливості формування самоконтролю у незрячих учнів молодшого шкільного віку вивчалися у процесі образотворчої діяльності. Цей навчальний предмет вирізняється специфічністю методики викладання у школах для сліпих дітей, поєднанням предметно-практичних та інтелектуальних дій у навчальній діяльності, емоційністю сприйняття і відтворенням зовнішнього і внутрішнього світу дитини.

Процес формування самоконтролю у незрячих учнів у навчальній діяльності, зокрема на уроках з образотворчого мистецтва, передбачає дослідження його психологічної природи, тому є актуальним у спеціальній психології. Водночас, вирішення цієї проблеми має вагоме практичне значення для визначення та наукового обґрунтування шляхів розвитку активності та самостійності незрячих учнів у навчально-виховному процесі.

Феномен самоконтролю висвітлювався у працях відомих вчених (Б. Ананьєв, В. Бехтерєв, П. Гальперін, Л. Ітельсон, О. Конопкін, А. Линда, Г. Нікіфоров, Е. Торндайк, Я. Цурковський, В. Чебишева та ін.). Увагу науковців привертало зокрема такі питання, як: співвідношення саморегуляції та самоконтролю (Н. Абрамова, П. Анохін, В. Бояринцев, Ф. Канфер, Н. Лейтес, Ф. Логен, Б. Ломов та ін.); самоконтроль як риса особистості і його зв’язок з волею (К. Абульханова-Славська, М. Боришевський, Б. Бугельські, В. Мішель,

Б. Скіннер, Д. Сьоллі, С. Шапкін та ін.); самоконтроль рухової діяльності (О. Запорожець, Б. Ломов, А. Шинкарьок, Б. Шиян та ін.), у процесі фізичного виховання (П. Готовцев, В. Дубровський, М. Линець, О. Подлесний, О. Синяков та ін.); роль самоконтролю у навчальній діяльності (М. Гриньова, В. Давидов, Д. Ельконін, А. Маркова, А. Сердюк, Н. Тализіна та ін.); формування навичок самоконтролю на матеріалі різних навчальних предметів (Т. Гавакова, Л. Деркач, П. Ерднієв, Ю. Сурков та ін.); особливості формування самоконтролю у різному віці (Т. Гавакова, Т. Доронова, О. Любчук, О. Мамонова, Г. Нікіфоров, У. Ульяновська та ін.). У спеціальній психології та корекційній педагогіці питання саморегуляції та самоконтролю висвітлюються у працях І. Беха, В. Бондаря, І. Грошенко, Г. Жаренкової, Н. Компанець, С. Максименко, Ю. Максименка, Б. Пінського, Л. Прохоренко, Т. Сак, В. Синьова, О. Хохліної, Д. Шульженко, Л. Ярової та ін.). Зазначимо, що серед досліджень тифлопедагогів і тифлопсихологів, які розглядають проблему самоконтролю безпосередньо або торкаються її у контексті особливостей особистісного розвитку сліпої людини та процесу корекційно-компенсаційного впливу – праці Л. Вавіної, В. Дичко, В. Єрмакової, О. Єгорової, М. Земцової, В. Кобильченка, В. Комісарова, І. Моргуліса, О. Литвака, С. Покутнєвої, А. Політової, Є. Синьової та ін.

Вивчення стану розробленості проблеми самоконтролю в різних її аспектах дало підстави констатувати, що існує доволі широкий спектр досліджень у загальній психології та педагогіці. Водночас, у спеціальній психології, зокрема в тифлопсихології, ця проблема ще недостатньо досліджена. Саме тому наше дослідження спрямовувалося на вивчення особливостей самоконтролю незрячих школярів молодшого шкільного віку з метою подальшої розробки шляхів удосконалення впливу на особистість сліпої дитини задля її повноцінної самореалізації та інтеграції в суспільство.

Важливість розв'язання проблеми формування та розвитку самоконтролю для спеціальної психології, недостатня її теоретична і методична розробленість зумовили вибір теми дослідження: **“Особливості формування самоконтролю у сліпих молодших школярів”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з тематичним планом науково-дослідних робіт Інституту спеціальної педагогіки НАПН України: напрям “Теоретичні та методичні засади розвитку освіти дітей з психофізичними порушеннями”; комплексної теми лабораторії тифлопедагогіки “Науково-методичне забезпечення навчання дітей з порушеннями зору різних вікових груп” (номер державної реєстрації 01090000296).

Темі дисертації затверджено вченою радою Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (протокол № 4 від 26 квітня 2007 року) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол № 4 від 22.04.2008 р.).

Мета дослідження. Розробити, теоретично обґрунтувати та

експериментально перевірити особливості самоконтролю незрячих учнів молодшого шкільного віку та методику його формування та корекції.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання**:

- 1) здійснити аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми формування самоконтролю;
- 2) визначити особливості сформованості самоконтролю у незрячих дітей молодшого шкільного віку в процесі образотворчої діяльності;
- 3) окреслити психолого-педагогічні умови формування самоконтролю у сліпих молодших школярів;
- 4) розробити та апробувати систему засобів і прийомів формування та корекції самоконтролю образотворчої діяльності у сліпих дітей молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження – розвиток саморегуляції сліпих дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – формування самоконтролю у незрячих учнів молодшого шкільного віку.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: провідні положення теорії діяльності (Б. Беспалов, В. Зінченко, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Г. Щедровицький, Є. Юдін та ін.), теорія саморегуляції психічних систем (Б. Ананьєв, П. Анохін, П. Гальперін, О. Конопкін, Б. Теплов та ін.) психолого-педагогічні теорії розвиваючого навчання (Л. Занков, Д. Ельконін, В. Давидов та ін.), навчальної діяльності (О. Леонтьєв, Д. Ельконін, В. Давидов, В. Синьов та ін.), оптимізації навчально-виховного процесу (Ю. Бабанський, Г. Поташник, І. Єременко та ін.); вчення Л. С. Виготського про структуру дефекту, складну соціальну ситуацію розвитку та концепція культурно-історичного розвитку вищих психічних функцій; сучасні положення корекційної педагогіки та спеціальної психології (І. Бех, В. Бондар, Л. Вавіна, В. Засенко, М. Земцова, В. Кобильченко, А. Колупаєва, О. Литвак, С. Максименко, І. Моргуліс, Т. Сак, Є. Синьова, М. Тарасевич, В. Тарасун, Л. Фомічова, О. Хохліна, М. Шеремет та ін.).

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань дослідження в роботі використано сукупність методів наукового пізнання:

теоретичних: зіставно-порівняльний аналіз вітчизняної та зарубіжної психологічної та педагогічної літератури з проблеми дослідження для визначення теоретико-методичних засад і основних підходів до сутності самоконтролю, його видів та показників у молодшому шкільному віці; для науково-методичного узагальнення світового досвіду тифлологів з питань формування самоконтролю у незрячих учнів; вивчення та аналіз документації спеціальних навчальних закладів для сліпих дітей з метою з'ясування стану практики формування самоконтролю незрячих молодших школярів в умовах школи-інтернату;

емпіричних: психологічне спостереження за учнями; психологічний експеримент для з'ясування стану сформованості самоконтролю у сліпих учнів та практичної апробації авторської методики формування самоконтролю незрячих молодших школярів (на матеріалі образотворчого мистецтва) і перевірки її ефективності; анкетування вчителів спеціальних шкіл для сліпих дітей з метою встановлення наявності у них уявлень про сутність поняття “самоконтроль”, усвідомлення необхідності його формування у молодшому шкільному віці та володіння відповідним арсеналом корекційно-розвивальних методів;

статистичних: кутове перетворення Фішера з метою перевірки достовірності зареєстрованого зсуву в розходженнях ознак, які відбулися під впливом експериментального навчання.

Експериментальна база та організація дослідження. У дослідженні брали участь діти, які навчаються у Київській спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті № 5 для сліпих дітей імені Я. Батюка, Харківській обласній спеціальній гімназії-інтернаті для сліпих дітей імені В. Короленка, Одеській спеціальній школі-інтернаті для сліпих дітей № 93, середній загальноосвітній школі № 55 м. Києва. У констатувальному експерименті (2008–2009 рр.) взяло участь 46 незрячих дітей віком 6-11 років (29 тотально сліпих, 17 з залишками зору), 31 учень масової школи віком 6-7 років та 24 тифлопедагоги спеціальних навчальних закладів. У формувальному експерименті (2009-2010 рр.) взяло участь 60 незрячих молодших школярів.

Наукова новизна та теоретична значущість роботи полягає в тому, що

вперше:

– науково обґрунтовано теоретико-методичні засади дослідження психологічних особливостей самоконтролю незрячих учнів молодшого шкільного віку;

– визначено особливості формування самоконтролю у сліпих молодших школярів (на матеріалі образотворчого мистецтва);

– визначено психолого-педагогічні умови формування самоконтролю у незрячих учнів в процесі образотворчої діяльності;

поглиблено та уточнено:

– поняття про психологічний зміст самоконтролю як умову успішного здійснення образотворчої діяльності сліпих дітей молодшого шкільного віку;

– положення про вплив порушень зорових функцій на формування самоконтролю образотворчої діяльності у незрячих школярів;

– положення про психологічні детермінанти самоконтролю незрячих молодших школярів у процесі здійснення образотворчої діяльності;

подальшого розвитку набули:

- психолого-педагогічний зміст понять “самоконтроль” та “саморегуляція” стосовно становлення самосвідомості незрячих дітей;
- наукові положення щодо взаємозв’язку сформованості самоконтролю в окремому виді діяльності із саморегуляцією навчальної діяльності сліпої дитини.

Практичне значення здобутих результатів полягає у тому, що:

- створено та наукового обґрунтовано методику діагностики рівня сформованості самоконтролю образотворчої діяльності у сліпих учнів молодшого шкільного віку;
- розроблено та апробовано методику формування та корекції самоконтролю, яка базується на системно-комплексному та особистісно орієнтованому підходах;
- розроблена система навчальних занять, методика або окремі методичні прийоми можуть бути використані практичними працівниками з метою організації психологічного впливу на компенсаторні процеси у сліпих молодших школярів;
- результати експериментальних досліджень можуть бути використані при укладанні навчальних програм та розробці посібників, а описані особливості формування самоконтролю незрячих учнів молодшого шкільного віку враховані у діагностичній, профілактичній та корекційній роботі;
- матеріали дисертації можуть бути корисними при підготовці та перепідготовці тифлопедагогічних кадрів (курси “Тифлопсихологія” та “Тифлопедагогіка”), а також при проведенні нових теоретичних та експериментальних досліджень.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на: методологічному семінарі АПН України “Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі” (м. Київ, 2008 р.), всеукраїнській з міжнародною участю конференції, присвяченій 10-річчю кафедри тифлопедагогіки “Теорія і практика тифлопедагогіки: взаємозв’язок та взаємозбагачення” (м. Київ, 2008 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Інноваційні технології в системі освіти осіб з порушеннями психофізичного розвитку” (м. Одеса, 2008 р.), Всеукраїнському науково-практичному семінарі “Науково-методичні засади розробки програмного забезпечення для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів” (м. Київ, 2008 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні” (м. Київ, 2009 р.), міській науково-практичній конференції “Корекційно-компенсаторна спрямованість навчально-виховної роботи з дітьми, які мають порушення зору” (Київ, 2009 р.), звітній науковій конференції “Науково-методичне забезпечення корекційного навчання і виховання учнів з порушеннями психофізичного розвитку (початкова школа)” (м. Київ, 2009 р.), Конференції молодих учених

“Спеціальна освіта в контексті сучасних тенденцій дитиноцентризму” (м. Київ, 2010 р.), IV Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасний світ і незрячі: розвиток особистості в контексті тифлології” (м. Луцьк, 2010 р.).

Результати дослідження отримали схвалення на засіданнях лабораторії тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (2007–2011 рр.).

Публікації. Основний зміст та результати дослідження висвітлено у 8 одноосібних публікаціях, серед них 5 у фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (176 найменувань на 17 сторінках), додатків на 36 сторінках. Повний обсяг складає 246 сторінок, з них основний текст – 190 сторінок. В основному тексті міститься 6 рисунків, 11 таблиць, у додатках – 66 рисунків, 9 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету, об’єкт, предмет, завдання, розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість роботи, наведено дані щодо апробації результатів дослідження.

У першому розділі **“Теоретичний аналіз проблеми формування самоконтролю у сліпих молодших школярів”** – висвітлено результати теоретичного аналізу психолого-педагогічних джерел з питань формування самоконтролю, розкрито основні поняття, що стосуються проблеми дослідження.

Аналіз наукових джерел дав змогу з’ясувати, що контроль є обов’язковим компонентом процесів керування та регуляції в системах будь-якого рівня. Усі системи керування водночас є системами, яким властиві самокерування та саморегуляція (В. Афанасьєв), а отже і самоконтролювання. Регуляцію розглядають як окремий випадок керування, тобто процеси психічного самокерування ширші, ніж процеси саморегуляції (Н. Абрамова, Б. Ананьєв, П. Анохін, В. Бехтерев, О. Конопкін, Г. Нікіфоров та ін.). Самоконтроль, відповідно, є окремим механізмом саморегуляції, одним з функціональних блоків її системи, а головною функцією апарату контролю є співставлення інформації про результати з еталонними критеріями.

У психологічних дослідженнях сформульовано загальні принципи саморегуляції діяльності людини (системність, активність, свідомість), визначено структуру та компоненти системної регуляції (В. Бояринцев, О. Конопкін, Н. Лейтес, Б. Ломов та ін.). Водночас, у психологічній та педагогічній науках відсутнє єдине загальноприйняте визначення терміна “самоконтроль”. Вчені розглядають різні його аспекти, такі як: риса особистості, акт розумової діяльності, компонент навчальної діяльності, засіб саморегуляції діяльності і поведінки. Усі

вони відображають окремі сторони такого складного явища, як самоконтроль.

У процесі особистісного розвитку дитини формування здатності до самоконтролю проходить багато стадій, на яких самоконтроль функціонує у тісному взаємозв'язку з почуттями і думками (Дж. Сьоллі). Формування самоконтролю відбувається у діяльності, при цьому спочатку у практично-предметній, потім в ігровій, пізніше – у навчальній (відповідно до вікових періодів розвитку) (В. Асєєв, М. Безруких, Л. Виготський, О. Леонтьєв, А. Лурія та ін.).

Засвоєння будь-якої зовнішньої дії не обмежується оволодінням способами виконання системи рухів, але й охоплює опанування способів сенсорного контролю. Контроль і корекція рухів відбувається відповідно до проміжних результатів та властивостей об'єктів дії (Н. Гордєєва, В. Зінченко, Л. Ітельсон). Сенсомоторний розвиток дитини неможливий без розвитку самоконтролю.

Свідомий самоконтроль за результатами власних дій є необхідною складовою процесу регуляції довільної діяльності навіть на рівні простого (і тим більше складного) сенсомоторного реагування (О. Конопкін). Таким чином, особистість проходить шлях формування самоконтролю від окремих рухів і дій до самоконтролю власної поведінки та життя в цілому (К. Абульханова-Славська).

Вагоме значення навички самоконтролю мають у процесі формування орієнтувальної основи дії. Це стосується і навчальної діяльності, обов'язковим елементом якої є контроль і корекція (З. Решетова). Самоконтроль дає учневі змогу, змінюючи операційний склад навчальних дій, виявляти їх зв'язок з тими чи іншими особливостями умов навчальної задачі та якостями здобутого результату (В. Давидов).

Порушення зорових функцій негативно впливає на формування самоконтролю, особливо у тих аспектах, які пов'язані зі зменшенням та викривленням візуальної сенсорної інформації (В. Дичко, В. Єрмаков, В. Комісаров, І. Моргуліс, А. Політова та ін.). Порушення зору певним чином звужує сферу інтересів та самореалізації особистості (в тому числі і професійної), оскільки деякі операції та види діяльності потребують зорового контролю (М. Земцова, О. Литвак). Проте зазначимо, що рівень сформованості особистості визначається не наявністю чи відсутністю зорової патології, а характером соціальних впливів, передусім виховання і навчання (Л. Виготський, О. Литвак, Є. Синьова та ін.). Це положення є вихідним у нашому дослідженні.

Для дослідження особливостей формування самоконтролю у сліпих молодших школярів нами була обрана образотворча діяльність, а саме – рельєфне малювання як вид діяльності, у якому яскраво виявляються вторинні відхилення, спричинені порушеннями зору, та можна простежити характерні ознаки розвитку самоконтролю (самоконтроль швидкості, розмаху і сили графічних рухів; випереджаючий, поопераційний та підсумковий самоконтроль образотворчої

діяльності).

Ми передбачали, що високий рівень розвитку навичок самоконтролю у процесі рельєфного малювання незрячі діти зможуть перенести на близькі види діяльності, що в цілому позитивно впливатиме на формування самоконтролю поведінки.

У другому розділі **“Психологічна характеристика рівнів самоконтролю образотворчої діяльності сліпих учнів молодшого шкільного віку”** – описано загальну стратегію, комплекс діагностичних методик та аналіз результатів констатувального експерименту.

З метою розв’язання основних завдань констатувального експерименту було проведено три етапи експериментальних досліджень. Перший етап був спрямований на вивчення самоконтролю графічних рухів у сліпих молодших школярів за наступними параметрами: швидкість, розмах і сила; виділено чотири рівні сформованості самоконтролю: високий, середній, низький, нульовий. На другому етапі констатувального експерименту вивчалися такі види самоконтролю: прогнозуючий, процесуальний та підсумковий, а також рівні сформованості дій самоконтролю за образотворчою діяльністю. Аналогічно було виділено чотири рівні сформованості самоконтролю. На цих етапах було враховано необхідність з’ясування особливостей самоконтролю незрячих дітей з урахуванням глибини порушення зору (тотально сліпі та учні з залишковим зором). Третій етап констатувального дослідження передбачав вивчення та порівняння рівнів сформованості самоконтролю у сліпих дітей та дітей з нормальним зором. Також було проведено анкетування вчителів, спрямоване на вивчення ставлення тифлопедагогів до формування самоконтролю у сліпих молодших школярів.

За основу експерименту було взято адаптовану методику Л. Венгера, а також застосовувалися психологічне спостереження, аналіз продуктів діяльності учнів, анкетування вчителів.

Перед безпосереднім виконанням завдань з дітьми було проведено підготовчу роботу по спостереженню за об’єктом зображення (водою, що біжить з крана, та дзигією), експериментатор проводив бесіду про те, як ці об’єкти можна намалювати.

Завдання на виявлення рівня самоконтролю *швидкості* графічних рухів під час малювання ліній полягали у наступному: 1) учням пропонували намалювати, як тече вода з крана (жодних пояснень щодо швидкості малювання вони не отримують); 2) намалювати, як вода біжить “повільно-повільно”; 3) намалювати, як вода біжить “швидко-швидко”.

Показник рівня самоконтролю швидкості графічних рухів визначався відношенням кількості крапок, виколотих під час сповільненого і пришвидшеного руху, до кількості крапок, виколотих у випадку відсутності

вказівок щодо швидкості малювання.

Для визначення рівня самоконтролю *швидкості* у процесі малювання геометричних форм учням також було запропоновано три завдання, яким передувала підготовча робота: 1) пропонували намалювати, як обертається дзига (жодних пояснень щодо швидкості малювання діти не отримують); 2) зобразити, як дзига обертається “повільно-повільно”; 3) намалювати, як дзига обертається “швидко-швидко”.

Показник рівня самоконтролю швидкості графічних рухів під час малювання форм визначався через обрахування відношення кількості крапок, намальованих у процесі сповільненого і пришвидшеного руху, до кількості крапок, зображених у випадку відсутності вказівок щодо швидкості малювання.

На виконання кожного завдання учням виділялось 2 хв, щоразу їм надавався новий чистий аркуш паперу.

Було виділено наступні рівні самоконтролю швидкості графічних рухів, залежно від показників пришвидшення і сповільнення рухів під час зображення об’єктів: високий – учні змінюють швидкість в обох напрямках більше, ніж у 2 рази; середній – змінюють швидкість в обох напрямках не менше, ніж у 1,5 рази; низький – пришвидшення і сповільнення відносно початкової швидкості менше, ніж у 1,5 рази; нульовий – відсутність зміни швидкості в одному або обох напрямках. Узагальнення отриманих даних за визначеними показниками дали можливість встановити рівні сформованості самоконтролю швидкості графічних рухів.

Як видно з таблиці 1, використання залишків зору у процесі реалізації графічних рухів підвищує можливості самоконтролю за їх швидкістю. Значна кількість тотально сліпих дітей (більше 90 %) перебували на низькому і нульовому рівнях розвитку самоконтролю швидкості. Серед учнів із залишком зору показники були дещо вищими.

Таблиця 1

Порівняння результатів дослідження самоконтролю швидкості графічних рухів залежно від стану зору (%)

Рівень самоконтролю швидкості	Тотально сліпі учні		Учні із залишками зору	
	малювання ліній	малювання форм	малювання ліній	малювання форм
Високий	0	0	0	0
Середній	6,9	0	17,7	0

Низький	37,9	37,9	52,9	47,1
Нульовий	55,2	62,1	29,4	52,9

Діти, яких було віднесено до низького і нульового рівнів, під час малювання ліній не могли довго зосереджуватись на завданні, часто відволікалися, сильно напружували руки, а відтак – швидко втомлювалися, окремі з них погано орієнтувалися у малому просторі (на брайлівській дошці), довго не могли знайти наступний рядок, губили клітинку, на якій зупинилися тощо.

Нижчі показники самоконтролю швидкості під час малювання форм, порівняно з малюванням ліній, були зумовлені кількома причинами: недостатністю сформованості навичок обколювання круглої форми, а також з поганою орієнтацією на аркуші, хоча навчальна програма з рельєфного малювання передбачає формування цих умінь.

Усім учням з важкими порушеннями зору було складніше контролювати себе під час малювання форм, ніж під час малювання ліній. Більшість школярів продемонстрували сталий рівень самоконтролю, решта – його зниження у випадку ускладнення завдання. У процесі дослідження з'ясувалось, що в учнів з залишками зору загалом самоконтроль розвинутий краще, ніж у тотально сліпих.

Завдання для вивчення самоконтролю *розмаху* графічних рухів виконувалися у такій послідовності: 1) учням надавалися для обстеження 2 палички – коротка і довга (після цього обговорювали, яким чином можна зобразити палички); 2) пропонували зобразити палички (жодних вказівок щодо їх довжини не надавалось); 3) намалювати короткі палички; 4) намалювати довгі палички.

Кожне завдання виконувалося на окремому аркуші паперу. На виконання виділялось 2 хв, але якщо учень не встигав домалювати лінію, йому надавалася така можливість.

З'ясувалось, що показником самоконтролю *розмаху* графічних рухів не може бути співвідношення довжини коротких і довгих ліній з лініями, зображеними під час виконання другого завдання. Це пов'язано із загальною тенденцією до певного розмаху рухів, від яких залежить довжина намальованих ліній. Тому, в якості показника використовувалося співвідношення середньої довжини довгих ліній до середньої довжини коротких ліній.

Виділено наступні рівні самоконтролю *розмаху* графічних рухів у незрячих учнів, залежно від показників довжини зображених ліній: високий – довгі лінії довші за короткі у 2 рази і більше; середній – довгі лінії довші у 1,5 рази і більше; низький – менше, ніж у 1,5 рази; нульовий – відсутність зміни довжини ліній (табл. 2).

Порівняння результатів дослідження самоконтролю розмаху графічних рухів залежно від стану зору (%)

Рівень самоконтролю розмаху	Тотально сліпі учні	Учні з залишками зору
Високий	58,6	64,7
Середній	20,7	17,6
Низький	13,8	11,8
Нульовий	6,9	5,9

Аналіз результатів, відображених у таблиці 2, дав підстави для висновків, що у незрячих дітей молодшого шкільного віку самоконтроль розмаху графічних рухів добре розвинутий. Учні із залишками зору продемонстрували кращі показники, ніж тотально незрячі, оскільки користувалися наявним залишковим зором. Також, окрім стану зору, на рівень сформованості самоконтролю вплинули вторинні відхилення, а саме: особливості уваги, стан м'язової системи рук та розвитку дрібної моторики, наявність неадекватних уявлень про довжину та навичок малювання ліній.

Результати цього етапу експерименту свідчать, що у процесі спеціального навчання можливе подолання труднощів, які спричиняє зорова депривація, та досягнення незрячими дітьми високого рівня самоконтролю.

Експериментальні завдання дослідження самоконтролю *сили* графічних рухів проводилися у такій послідовності: 1) школярам надавали для обстеження 2 нитки – товсту і тонку, проводили бесіду про те, як їх можна зобразити на папері; 2) пропонували намалювати тонкі ниточки; 3) пропонували намалювати товсті нитки.

На виконання кожного завдання було виділено 2 хв, але якщо учень не встиг домалювати лінію, то йому надавали таку можливість. Під час другого і третього завдання дітям видавали дошки для малювання, в які вже було заправлено 7 аркушів паперу стопочкою. Верхній аркуш був з брайлівського паперу, а нижні шість – зі звичайного тонкого паперу, що дало змогу більш точно визначити силу натиску на грифель.

Показник самоконтролю за силою графічних рухів вираховувався наступним чином. Підраховувалось відношення кількості аркушів, на яких чітко видно слабкі лінії (тонкі ниточки), до кількості аркушів, на яких чітко видно

сильні лінії (товсті нитки). Відповідно, було виділено наступні рівні самоконтролю сили графічних рухів: високий – змінюють силу натиску у 2 рази та більше; середній – змінюють силу не менше, ніж у 1,5 рази; низький – менше, ніж у 1,5 рази; нульовий – відсутність зміни сили натиску (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняння результатів дослідження самоконтролю сили графічних рухів залежно від стану зору (%)

Рівень самоконтролю сили	Тотально сліпі учні	Учні з залишками зору
Високий	10,4	29,4
Середній	13,8	35,3
Низький	37,9	23,5
Нульовий	37,9	11,8

Як свідчать дані, відображені у таблиці 3, у процесі констатувального експерименту учні із залишками зору продемонстрували загалом вищі показники самоконтролю за силою графічних рухів, ніж тотально сліпі.

Неможливість здійснення або значне обмеження зорового зворотного зв'язку та пов'язані з ним вторинні порушення (відсутність адекватних уявлень про “тонке” і “товсте”, про залежність між силою натиску на грифель та характером відбитку на аркуші, погана орієнтація у малому просторі тощо) негативно вплинули на сформованість самоконтролю. Спостерігалось також зниження рівня самоконтролю в учнів 1 і 2 класів як наслідок властивих сліпим дітям цього віку таких порушень, як гіподинамія, м'язова слабкість, недорозвиток дрібної моторики рук.

На другому етапі констатувального експерименту незрячим дітям було запропоновано завдання з декоративного малювання, яке полягало у перемальовуванні візерунку. Візерунок складався з п'яти елементів, які були розташовані у порядку підвищення складності.

Послідовність проведення другого етапу експерименту була наступною. Дитині надавали для ознайомлення візерунок, виконаний рельєфно та додатково розфарбований контрастним кольором (для дітей із залишками зору), та пропонували уважно його обстежити. Після цього відбувалась бесіда, під час якої обговорювали, що саме зображено у візерунку. Учні пропонували розповісти, як він буде виконувати візерунок. Після цього дитина отримувала завдання зобразити такий самий візерунок, як на зразку. Малюнок виконувався грифелем

на брайлівському папері, заправленому у дошку для малювання. Час на виконання завдання не обмежувався. Коли учень зупинявся і повідомляв, що вже закінчив, з ним проводили бесіду. Експериментатор просив дитину проаналізувати свій малюнок: сказати, чи подобається, знайти помилки і назвати їх причини, порівняти зі зразком та оцінити результати власної роботи.

Спостереження за школярами відбувалися у процесі бесід та виконання візерунка і були спрямовані на фіксацію всього процесу створення зображення за зразком. На основі виконаних дітьми завдань були складені характеристики дій самоконтролю та визначено рівні його сформованості у процесі образотворчої діяльності. Визначення рівня самоконтролю відбувалось за наступними показниками:

1. Високий рівень – учень здатний описати що, як, де і в якій послідовності буде зображувати (самостійно або з незначною допомогою вчителя). У процесі виконання візерунка неодноразово звертається до зразка, порівнюючи з ним власний малюнок, здійснює дії контролю за формою, величиною та розташуванням елементів візерунка на площині. Після завершення завдання учень співставляє власну роботу зі зразком, знаходить помилки (не менше 75 %) і пов'язує їх із неправильним способом дій, або правильно визначає вдале виконання зображення. Самокритично та адекватно оцінює результати власної роботи. Виконуючи завдання, досягає запланованих результатів.

2. Середній рівень – учень може частково описати послідовність виконання візерунка (потребує допомоги вчителя). У процесі виконання візерунка 1–2 рази звіряється зі зразком, самоконтроль у процесі малювання здійснює частково, що призводить до помилок. Аналіз власного малюнка проводить майже повністю, порівнює власну роботу зі зразком і знаходить не менше половини помилок, має часткові уявлення щодо їх причин. Оцінює власну роботу не зовсім адекватно, трохи завищуючи чи занижуючи оцінку.

3. Низький рівень – учень може лише приблизно розповісти про те, що малюватиме (потребує значної допомоги вчителя). Співставляє власний малюнок зі зразком тільки після завершення зображення. Здійснює тільки окремі дії самоконтролю за зображенням, що призводить до численних помилок. Не виявляє ініціативи у підсумковій самоперевірці. Аналіз власної роботи здійснює поверхнево, знаходить менше половини допущених помилок і не пов'язує їх із неправильним способом дій. Оцінюючи власну роботу, висловлює тільки загальні судження, оцінку значно завищує або занижує.

4. Нульовий рівень – учень зовсім нічого не може пояснити стосовно того, що і як малюватиме. Не співставляє власну роботу зі зразком, дії самостійного контролю майже або повністю відсутні. Після завершення завдання не може знайти власні помилки зовсім, або знаходить лише поодинокі (до 25 % від загальної кількості), навіть після співставлення зі зразком. Неадекватно оцінює або зовсім не може оцінити власну роботу.

Як видно з таблиці 4, другий етап констатувального дослідження продемонстрував, що наявність або відсутність залишків зору впливає на рівень сформуваності самоконтролю, що підтверджується порівнянням розподілу учнів на групи, залежно від стану зору. Спостереження за дітьми у процесі виконання завдання також підтвердили, що використання залишкового зору полегшує здійснення всіх видів самоконтролю.

Таблиця 4

Порівняння результатів дослідження самоконтролю у процесі малювання візерунку залежно від стану зору (%)

Рівень самоконтролю	Тотально сліпі учні	Учні з залишками зору
Високий	6,9	17,7
Середній	6,9	23,5
Низький	20,7	23,5
Нульовий	65,5	35,3

Аналогічно до попередніх серій експериментального дослідження на показники розвитку самоконтролю негативно вплинули такі чинники, як: невміння обстежити зразок, застосувати елементи планування майбутньої діяльності, невміння користуватися зразком та здійснювати перевірку під час образотворчої діяльності, невміння здійснити підсумкову самоперевірку і знайти помилки, порушення орієнтації у малому просторі, нестійкість уваги, недорозвиток дрібної моторики, м'язова слабкість тощо.

На третьому етапі констатувального експерименту було проведено аналогічні серії і з учнями масової школи. Завдання на вивчення самоконтролю графічних рухів за параметрами *швидкість*, *розмах* і *сила* були проведені за методикою Л. Венгера. Учні отримали завдання цілком ідентичні тим, які виконували незрячі діти. Проте, було і кілька відмінностей. Зі школярами масової школи не проводили підготовчі заняття, ніхто з них не користувався шаблоном, коли малював дзигу. На виконання кожного завдання відводилась 1 хв.

Для виконання завдання на малювання візерунку учнім було надано зразок з п'яти елементів, але більш складний, ніж той, яким користувалися сліпі учні.

В усіх серіях експерименту діти з нормальним зором продемонстрували значно вищі показники розвитку самоконтролю. Зазначимо, що помічена відмінність між учнями масової школи та спеціальної школи полягала не лише у кількості дітей, які були віднесені до того чи іншого рівня самоконтролю графічних рухів, а й в інших аспектах образотворчої діяльності. Найбільш яскравою була відмінність в ініціативі щодо зображення та творчого підходу.

Малюнки незрячих дітей – схематичні, одноманітні, позбавлені деталей та виразності. Натомість, малюнки учнів 1-о класу масової школи дуже різноманітні, сповнені індивідуальності та творчих елементів. Чимало першокласників після оголошення експериментатором завершення виконання завдання намагалися домалювати якісь деталі та прикрасити свій малюнок. Цей факт свідчить водночас про ініціативу дітей, бажання самовиразитися і, водночас, про труднощі з самоконтролем, оскільки учні під впливом емоцій не могли вчасно зупинитися. Відсутність подібної поведінки у сліпих дітей пояснюється не високим рівнем особистісного самоконтролю (деяким з них також було складно зупинитися після вказівки експериментатора), а бідністю уявлень про об'єкт зображення та недостатньо сформованими вміннями і навичками образотворчої діяльності.

Таким чином, було з'ясовано, що у сліпих молодших школярів становлення та розвиток самоконтролю образотворчої діяльності відбувається своєрідно та із затримкою внаслідок комплексу причин. До особливостей самоконтролю образотворчої діяльності у незрячих учнів молодшого шкільного віку було віднесено: уповільнення здійснення дій самоконтролю, дискретний характер їх реалізації, порушення та затримка у здійсненні всіх видів самоконтролю (плануючого, операційного, підсумкового).

Аналіз результатів анкетування вчителів шкіл для сліпих дітей виявив, що близько двох третин з них не мають чітких і системних уявлень про самоконтроль, його зміст та особливості формування у незрячих дітей. Відповідно, не всі тифлопедагоги знають, яким чином можна спеціально формувати та розвивати самоконтроль у своїх вихованців, і не проводять такої роботи.

У третьому розділі **“Психолого-педагогічна програма формування самоконтролю у сліпих учнів молодшого шкільного віку”** – описано загальну стратегію формувального експерименту, формувальну методику та аналіз здобутих результатів. Система засобів і прийомів формування та корекції самоконтролю образотворчої діяльності у сліпих молодших школярів ґрунтувалася на чотирьох блоках, пов'язаних між собою: 1) мотивація, установка; 2) випереджаючий, процесуальний і підсумковий самоконтроль образотворчої діяльності; 3) самоконтроль швидкості, розмаху і сили графічних рухів; 4) пізнавальні процеси та психомоторика. Також методика формувального експерименту передбачала стимуляцію основних форм активності, які забезпечують точність психомоторних дій: 1) сенсорної активності; 2) перцептивної активності; 3) активності установки; 4) активності психічного відображення; 5) активності психічної взаємодії (відображення, проектування і регуляція рухів).

Методика формування та корекції самоконтролю реалізовувалася впродовж трьох взаємопов'язаних етапів з поступовим ускладненням завдань. Перший етап був спрямований на підготовчу роботу зі сліпими учнями та формування уявлення про самоконтроль графічних рухів. Другий етап спрямований

переважно на розвиток дій самоконтролю графічних рухів та закріплення навичок застосування засвоєних умінь. Завдання, які виконували учні на цьому етапі, були більш складними, охоплювали комбінування самоконтролю графічних рухів за двома параметрами та містили елементи декоративного малювання, натюрморту, пейзажу. На третьому етапі основні зусилля було спрямовано на поєднання самоконтролю графічних рухів за трьома параметрами та на його введення безпосередньо у процес створення художніх образів. Оскільки формувальна методика базувалася на результатах констатувального експерименту, вона містила подібні завдання на розвиток самоконтролю за швидкістю, розмахом і силою графічних рухів та на здійснення випереджаючого, поопераційного та підсумкового самоконтролю.

Особлива увага під час корекційно-розвивальних занять відводилася формуванню усвідомленої мети графічних рухів. Учень мав виділити певні властивості об'єкта, після чого демонструвалися засоби відтворення цих властивостей на малюнку, які передбачають здійснення самоконтролю графічних дій. Також дітям надавався зразок руху потрібної якості, досягнення якої вони мали прагнути задля певного образотворчого ефекту.

Перед виконанням завдання з дитиною обговорювався майбутній малюнок та засоби його успішного виконання, використовувались елементи планування майбутньої роботи. Після завершення виконання малюнок аналізувався із зосередженням уваги школярів на залежності результату від рухів руки під час зображення.

Експериментальне навчання проводилося з учнями 1–4 класів, оскільки учні підготовчого класу ще не мають достатнього рівня сформованості знань, умінь і навичок з образотворчого мистецтва, а також не досягли необхідного рівня розвитку ЦНС. Навчальні заняття проводилися з невеликими групами (3–4 учня), підсумкові – індивідуально.

Після завершення експериментального навчання було здійснено контрольний зріз, методика проведення якого співпадала з констатувальним дослідженням. У ньому взяли участь сліпі учні молодшого шкільного віку 1–4-х класів: 30 дітей експериментальної групи та 30 дітей контрольної групи, які не проходили спеціального навчання. Обробка отриманих результатів формувального експерименту засвідчила, що спеціально організоване навчання продуктивно вплинуло на рівень сформованості самоконтролю образотворчої діяльності у сліпих молодших школярів. Учні експериментальної групи продемонстрували значно вищі результати, ніж учні контрольної групи у всіх серіях контрольного зрізу.

Таким чином, з даних таблиці 5 висновується що, спеціальне навчання істотно підвищило рівень сформованості самоконтролю образотворчої діяльності у сліпих дітей. У переважачої більшості учнів експериментальної групи сформовано середній та високий рівні самоконтролю. Вони опанували вміння планування власної образотворчої діяльності, здійснювати самоперевірку

проміжних та кінцевого результатів; адекватно оцінювати власну роботу та словесно обґрунтовувати її оцінку.

Таблиця 5

Порівняння результатів контрольного зрізу з розподілу кількості учнів за рівнями володіння самоконтролем (%)

Самоконтроль	Групи	Рівні самоконтролю			
		Нульовий	Низький	Середній	Високий
швидкості малювання ліній	контрольна група	46,7	40	13,3	0
	експериментальна група	0	13,3	46,7	40
швидкості малювання форм	контрольна група	53,3	43,4	3,3	0
	експериментальна група	6,7	10	50	33,3
розмаху графічних рухів	контрольна група	3,3	10	20	66,7
	експериментальна група	0	3,3	13,3	83,4
сили графічних рухів	контрольна група	23,3	30	26,7	20
	експериментальна група	3,3	10	46,7	40
у процесі малювання візерунку	контрольна група	46,7	20	20	13,3
	експериментальна група	6,7	13,3	40	40

З метою перевірки достовірності зсуву в розходженнях ознак, які відбулися під впливом експериментального навчання, було використано математичний статистичний метод – ϕ^* критерій. Застосування кутового перетворення Фішера засвідчило наявність статистично значущої різниці зареєстрованого зсуву в експериментальній групі та його відсутність у контрольній групі у кожній серії контрольного зрізу.

Отже, є підстави стверджувати, що розроблена методика формування і корекції самоконтролю є продуктивним чинником позитивних змін в образотворчій діяльності сліпих молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного теоретико-експериментального дослідження засвідчили реалізацію мети та ефективність розв'язання окреслених завдань і дали підстави для формулювання наступних висновків:

1. Встановлено, що важливими компонентами навчальної діяльності є саморегуляція та самоконтроль, які дають змогу оволодіти засобами її реалізації. Дії самоконтролю наявні в усіх видах діяльності, на всіх етапах її виконання, містять розумові та інші компоненти, за допомогою яких суб'єкт на основі поставленої мети, наміченого плану та засвоєного зразка стежить за своїми діями, результатами і змінює їх у разі необхідності. Це стосується і образотворчої діяльності.

2. З'ясовано, що основні специфічні порушення у діях самоконтролю під час образотворчої діяльності у сліпих дітей пов'язані з необхідністю поєднання виконавчих і контролюючих функцій рук. Самоконтроль образотворчої діяльності у незрячих учнів відбувається, насамперед, на основі кінестетичних відчуттів, оскільки порушення зорових функцій призводить до звуження або цілковитої відсутності візуального зворотного зв'язку.

3. Шляхом емпіричного дослідження з'ясовано низку особливостей самоконтролю образотворчої діяльності у незрячих учнів молодшого шкільного віку, а саме: сповільнене здійснення контролюючих дій; дискретний характер самоконтролю; порушення та затримка у здійсненні всіх видів самоконтролю (випереджаючого, операційного і підсумкового). Всі перелічені особливості самоконтролю образотворчої діяльності негативно відбиваються на її результаті, знижуючи рівень сформованості самоконтролю та якість зображення, що свідчить про наявність труднощів у формуванні самоконтролю в подібних видах діяльності.

4. На основі виділених особливостей встановлено та описано чотири рівні сформованості самоконтролю образотворчої діяльності у сліпих молодших школярів: високий, середній, низький та нульовий. З'ясовано, що самоконтроль швидкості та сили графічних рухів і самоконтроль рельєфного малювання у сліпих дітей перебуває переважно на низькому та нульовому рівнях. Лише за показником самоконтролю розмаху графічних рухів більшість незрячих школярів демонструє високий і середній рівні. При цьому діти з нормальним зором мають кращі результати за всіма показниками.

5. Визначено психолого-педагогічні умови, які ефективно впливають на розвиток самоконтролю, а саме:

- розвиток психічних процесів (мислення, уваги, пам'яті) та дрібної моторики рук;
- здійснення образотворчої діяльності на полісенсорній основі;
- формування активної установки на самоконтроль і усвідомлення його необхідності для успішного досягнення мети;
- контроль та вимоги вчителя до якості виконання завдання, які поступово стають внутрішніми вимогами учнів;
- спеціальне навчання дій та способів самоконтролю, характерних для кожного виду діяльності;
- планування виконання завдання;
- самооцінювання учнями результатів власної діяльності;
- забезпечення учнів відповідними зовнішніми матеріальними засобами, які є необхідними для реалізації самоконтролю (наочність, зразки виконання рухів, інструкції тощо).

6. Розроблено систему роботи з формування та корекції самоконтролю у сліпих молодших школярів, зокрема експериментально підтверджено, що внаслідок цілеспрямованого корекційного впливу на формування і розвиток самоконтролю у процесі образотворчої діяльності у переважній більшості дітей експериментальної групи було сформовано його середній та високий рівні.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування самоконтролю у сліпих молодших школярів. Подальшу перспективу її розробки ми вбачаємо у вивченні проблеми формування самоконтролю в інших видах діяльності, виховання самоконтролю як риси особистості; дослідженнях, спрямованих на з'ясування шляхів формування та розвитку умінь планувати власну діяльність; активізації творчості у образотворчій діяльності; розвиткові мовлення на уроках образотворчого мистецтва.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Довгопола К. С. Погляди вчених-тифлопедагогів на проблему самоконтролю у осіб з порушеннями зору / К. С. Довгопола // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук. метод. зб. / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К., 2008. – Вип. 10. – С. 67–72.
2. Довгопола К. С. Вивчення самоконтролю швидкості графічних рухів у сліпих учнів молодшого шкільного віку / К. С. Довгопола // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-

метод. зб. / за ред. В. В. Засенка. – К. : Наук. світ, 2009. – Вип. 11. – С. 93–97.

3. Довгопола К. С. Самоконтроль швидкості графічних рухів у молодших школярів із важкими порушеннями зору / К. С. Довгопола // Дефектологія. – 2010. – № 1. – С. 34–37.

4. Довгопола К. С. Особливості здійснення самоконтролю розмаху та сили графічних рухів у сліпих молодших школярів / К. С. Довгопола // Актуальні проблеми спеціальної педагогіки та психології : зб. наук. праць / за ред. Л. І. Фомічової. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2010. – С. 96–102.

5. Довгопола К. С. Дослідження самоконтролю сили графічних рухів у сліпих учнів молодшого шкільного віку / К. С. Довгопола // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць / за ред. В. М. Синьова. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – Вип. 2 (10). – С. 25–35.

Статті, опубліковані у різних збірниках:

6. Довгопола К. С. Психолого-педагогічні основи формування самоконтролю рухових дій у сліпих учнів молодшого шкільного віку у процесі образотворчої діяльності / К. С. Довгопола // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : [зб. наук. праць]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 10. – С. 76–81.

7. Довгопола К. С. Розвиток самоконтролю у слабозорих дошкільників засобами малювання / К. С. Довгопола // Теорія і практика тифлопедагогіки. Інформаційний бюлетень. – 2008. – № 2. – С. 10–12.

8. Довгопола К. С. Вивчення самоконтролю розмаху графічних рухів у сліпих учнів молодшого віку / К. С. Довгопола // Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання : [наук.-метод. зб.] – К., 2010. – Вип. 1. – С. 74–80.

АНОТАЦІЯ

Довгопола К. С. Особливості формування самоконтролю у сліпих молодших школярів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія. – Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. – Київ, 2011.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі визначення труднощів формування самоконтролю у незрячих дітей молодшого шкільного віку та шляхів їх подолання (на матеріалі образотворчої діяльності).

Проаналізовано загальну та спеціальну психологічну і педагогічну літературу, проект Державного стандарту освіти та навчальні програми з

рельєфного малювання. Встановлено, що формування самоконтролю у сліпих учнів значно обтяжене сенсорною депривацією. Специфічність діяльності при порушеннях зорових функцій полягає, насамперед, у зміні сенсорного контролю. Візуальний контроль значно обмежений або зовсім відсутній, внаслідок його недостатності за рахунок компенсаційних процесів навички самоконтролю здійснюються з використанням збережених аналізаторів, найбільшої ваги при цьому набувають м'язове та тактильне відчуття. Тобто рука незрячого починає виконувати не тільки виконавчі функції, а й функції контролю.

В дисертаційному дослідженні описано особливості здійснення самоконтролю графічних рухів за параметрами: швидкість, розмах і сила; випереджаючого, поопераційного і підсумкового видів самоконтролю та визначено чотири рівні сформованості самоконтролю (високий, середній, низький та нульовий). Визначено психологічні детермінанти самоконтролю у сліпих молодших, а саме: функціонування механізмів зворотного зв'язку, формування еталонів на різних психічних рівнях, вікові особливості, мотивація, рефлексія, індивідуальні особливості дітей.

Детально розкрито методологічні засади та зміст методики формування та корекції самоконтролю у сліпих молодших школярів. Зміст методики охоплює формування та розвиток: мотивації та установки на самоконтроль; самоконтролю графічних рухів за параметрами швидкості, розмаху і сили; випереджаючого, процесуального і підсумкового видів самоконтролю, а також навичок самооцінювання; активного сприймання, уваги, пам'яті, мислення; активізацію психомоторики.

Аналіз результатів застосування формувальної методики виявив наявність позитивних змін у ефективності здійснення образотворчої діяльності після експериментального навчання.

Ключові слова: самоконтроль, образотворча діяльність, графічні рухи, сліпі діти молодшого шкільного віку.

АННОТАЦИЯ

Довгополая Е. С. Особенности формирования самоконтроля у слепых младших школьников. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.08 – специальная психология. – Институт специальной педагогики НАПН Украины. – Киев, 2011.

Диссертация посвящена проблеме определения трудностей в формировании самоконтроля у незрячих детей младшего школьного возраста и путей их преодоления (на материале изобразительной деятельности).

Специфичность деятельности при глубоких нарушениях зрения состоит, в

первую очередь, в изменениях в сенсорном контроле. Руки слепого ребенка выполняют не только исполнительные, но и контролирующие функции.

В исследовании описаны особенности самоконтроля графических движений по параметрам: скорость, размах и сила; предвосхищающего, пооперационного и итогового видов самоконтроля. Определены четыре уровня сформированности самоконтроля: высокий, средний, низкий и нулевой. Экспериментально апробированы авторские методики формирования и коррекции самоконтроля у слепых младших школьников, подтверждена их эффективность.

Ключевые слова: самоконтроль, изобразительная деятельность, графические движения, слепые дети младшего школьного возраста.

SUMMARY

Dovgopola K. S. Particularities of forming of self-control of the blind primary pupils. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of candidate of psychological sciences, specialty 19.00.08 – Special Psychology. – Institute of special pedagogy National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2011.

Thesis dedicates to the problem of defining the difficulties in the blind primary school-age children self-control formation and means to overcome it (based on imitative activity).

Specificity of activity with strong visual impairments first of all is changes in sensory control. The hands of blind children have not only the executive but also the control functions.

The research describes features of self-control graphic movements on the parameters: speed, sweep and force; anticipate, current and outcome self-control. Four levels of formation of self-control were identified: high, medium, low and zero. Author's methods of forming and correction self-control of blind younger schoolchildren were experimentally tested, their effectiveness was confirmed.

Key words: self-control, fine activities, graphic motion, blind children of primary school age.